

tekst peter de ruyter fotografie hans peter föllmi

Het witte schip op de hei is terug

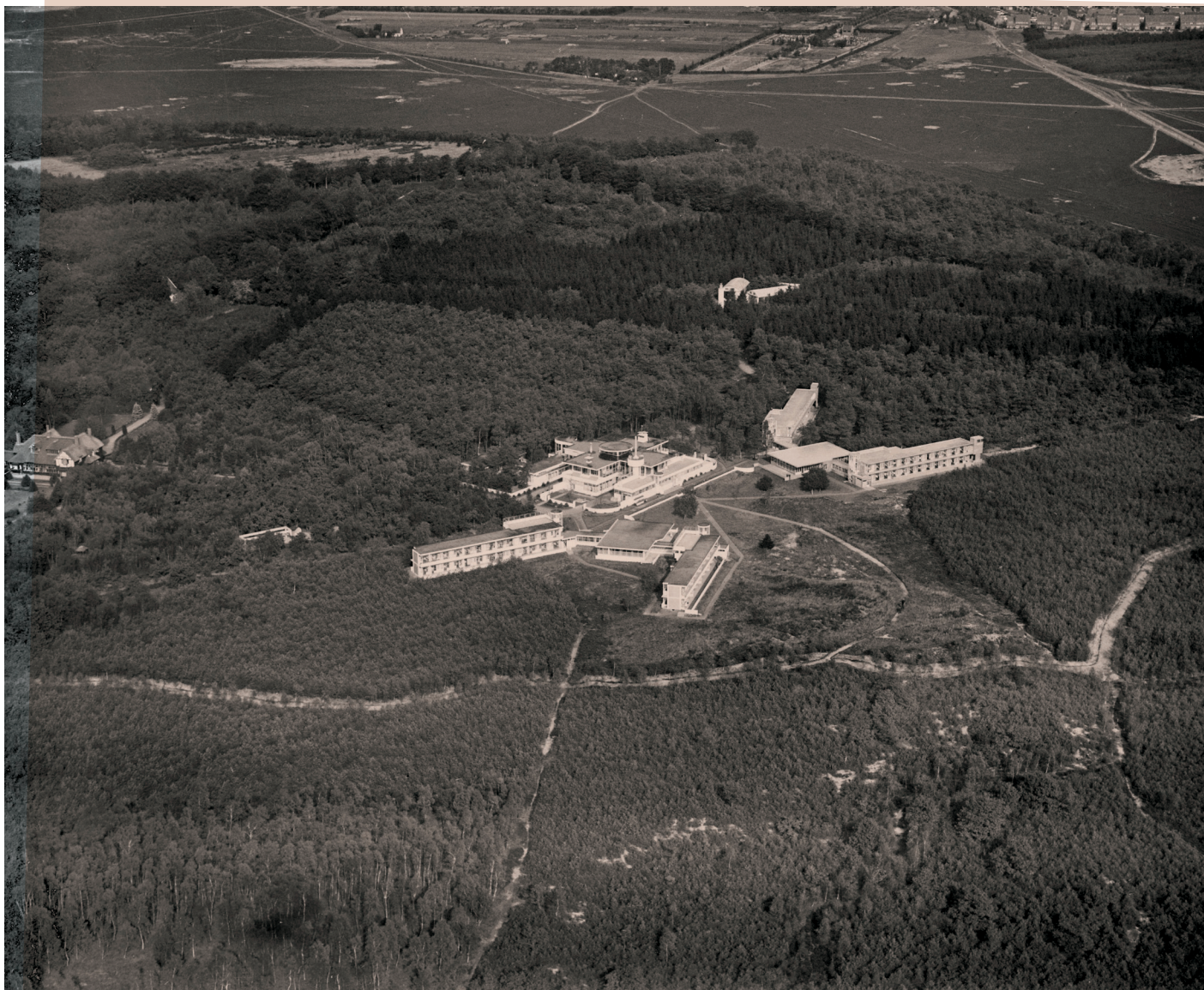
In de jaren zestig van de vorige eeuw was het ooit zo trotse landgoed Zonnestraal, dat ligt op de westflank van de Utrechtse Heuvelrug, geworden tot een 'bedrijventerein voor de zorg'. Door de ongebreidelde bouw van barakken en andere bouwsels als onderdeel van Ziekenhuis Hilversum was de bosrijke kern van het landgoed een gatenkaas geworden. Nog geen veertig jaar eerder was dat bos dé reden voor architect Duiker om juist daar zijn wereldberoemde Sanatorium Zonnestraal te situeren.

In 1919 wordt het toenmalige landgoed De Pampahoeve tussen Hilversum en Loosdrecht aangekocht door het Koperen Stelen Fonds. Dit Amsterdamse fonds was opgericht door 'ome' Jan van Zutphen om een sanatorium te kunnen bouwen voor diamantslijpers die leden aan tuberculose. De jonge architect Duiker kreeg de opdracht voor de bouw en koos voor een karakteristieke ligging van het sanatorium op de overgang van bos naar heide. De ligging symboliseert voor de architect de overgang tussen ziekte en beterschap: het donkere bos als rugdekking en het zicht op de heide als het zicht op een betere toekomst. De moderne architectuur benadrukt de ligging. Grote raampartijen in ragfijne metalen sponningen weerspiegelen de natuur en de kans op herstel. Alles ademt licht, lucht en ruimte. Bezoekers zijn bij de oplevering van het gebouwencomplex in 1931 opgetogen en noemen Sanatorium Zonnestraal liefkozend 'het witte schip op de hei'.

Unesco Werelderfgoed

Zelden heb ik een gebouw gezien dat zo mooi de interactie tussen landschap en architectuur verbeeldt. Maar die interactie raakte de

laatste decennia wel enorm vertroebeld. Hoe dat zo kwam? Met de uitvinding van penicilline neemt de kans op tuberculose snel af en krijgt Landgoed Zonnestraal na de Tweede Wereldoorlog geleidelijk aan een functie als algemeen ziekenhuis. Het oorspronkelijke 'rugdekkende' bos wordt grotendeels gekapt voor de bouw van (tijdelijke) barakken. Tegelijkertijd verandert door natuurlijke successie en achterstallig beheer de heide ten zuiden van het hoofdgebouw in een dicht bos. Het resultaat is dat de oorspronkelijke landschappelijke compositie volledig is omgedraaid. In de jaren tachtig en negentig treedt ook nog eens een periode van leegstand en verval in op het landgoed. Het is onduidelijk wat er met de gebouwen moet gebeuren, maar tegelijkertijd ontstaat er een groeiend besef van de grote cultuurhistorische waarde van de gebouwen in hun omgeving. Uiteindelijk restaureren de architecten Hubert Jan Henket en Wessel de Jonge in 2003 het hoofdgebouw. In november 2010 volgt plaatsing van Landgoed Zonnestraal op de lijst van Nederlandse nominaties voor de Unesco Werelderfgoedlijst en komt er geld vrij om ook het landschap aan te pakken.

Oorspronkelijke
luchtfoto Sanatorium
Zonnestraal bij ople-
vering in 1931 (bron:
gemeente Hilversum)

Ruimtelijk Plan

Het herstel van het landschap is vastgelegd in het Ruimtelijk Plan (2012). Doel van het plan is om op een frisse en gedegen manier, met kennis van het verleden, te kijken naar de ruimtelijke problematiek en de toekomstige ontwikkelingen op het landgoed. Met de uitvoering van het plan in 2013 en 2014 wordt de oorspronkelijke landschappelijke opzet hersteld door gedecideerd in te grijpen. Het vroegere heidegebied wordt teruggebracht door ruim 500 bomen te kappen en opnieuw heide in te zaaien, afkomstig van de naastgelegen Hoorneboegse heide. Tegelijkertijd worden aan de andere zijde van het hoofdgebouw ruim 6.000 nieuwe eikjes en grove dennen geplant om de bosrijke kern van het landgoed weer terug te brengen.

Ecologische verbindingen

Met name het uitzetten van de randen van de

kapvlakte was een lastige klus. Met behulp van oude kaarten, historische luchtfoto's en gps-metingen konden bomen vrij nauwkeurig worden geblest. Het bestaande reliëf van stuifduinen was daarbij een onverwachte hulp. De toppen van de aanwezige parabolduinen bleken de natuurlijke randen van het oorspronkelijke heidegebied te vormen. Met de kap van de bomen is niet alleen de ruimtelijke situatie anno 1931 hersteld, maar is ook de ecologische waarde van het landgoed als geheel vergroot. Zonnestraal maakt onderdeel uit van de ecologische hoofdstructuur (EHS). Door de heide te herstellen is een aanzienlijk grotere randlengte ontstaan tussen open en gesloten, tussen heide en bos. Een gradiënt waarin de op Zonnestraal voorkomende das graag foerageert. Het is mooi om te zien dat anno 2015 ook in de aangrenzende gebieden van natuurorganisatie het Goois Natuurreservaat de heide wordt

Boven de oude situatie en onder het ruimtelijk resultaat van het nieuwe heidegebied, 'het witte schip op de hei' is weer terug. (Impressie, bureau Peter de Ruyter landschapsarchitectuur)

De velling van bomen.

hersteld en er zo doorgaande ecologische verbindingen met betekenis ontstaan.

Grondwal als kompasnaald

Terug naar het Ruimtelijk Plan. Het herstel van het landschap rondom het sanatorium is aangegrepen om de verschillende tijds-lagen die op het grote landgoed (110 hectare) aanwezig zijn, herkenbaarder ten opzichte van elkaar te positioneren. Zo zijn de formele, naar binnen gerichte tuinen rondom villa Pampahoeve uit 1911 hersteld om het contrast met de openheid en de landschappelijke situering van het sanatorium uit 1931 optimaal voelbaar te maken. Een andere belangrijke ruimtelijke ingreep is het herstel van een oude zandvang/veekering uit 1702. Deze grondwal is toentertijd opgeworpen om het stuivende zand van de 'woeste gronden' buiten het bos te houden en was waarschijnlijk ook bedoeld als veekering voor de schapen die op de hei graasden. De zandvang is de oudste structuurlijn die op het landgoed aanwezig is. Voor de architect Duiker fungeerde deze oude wal als een 'kompasnaald' om richting te geven aan het sanatoriumcomplex.

Juist in het verlengde van de kering situeerde hij een van de vleugels van het Dresselhuys-paviljoen. Deze oudste laag op het landgoed is weer zichtbaar gemaakt door opnieuw bomen te vellen en zo het talud van de wal vrij te maken. Tegelijkertijd is door de velling een prachtige zichtlijn op de kop van het Dresselhuys-paviljoen ontstaan. De zichtlijn wordt ondersteund door een nieuwe wandelroute aan de voet van de wal die aansluit op het grote en drukbezochte natuur- en recreatiegebied de Hoorneboeg. Je kunt nu al merken dat deze ruimtelijke ingrepen goed werken en dat veel meer wandelaars en fietsers het landgoed weten te vinden. Zonnestraal is letterlijk open gemaakt en weer zichtbaar en herkenbaar geworden. Bezoekers voelen zich weer welkom.

Grote schoonmaak

Een ander belangrijk onderdeel van het Ruimtelijk Plan was het tegengaan van de verrommeling. Een grote schoonmaakactie op het landgoed zorgde ervoor dat alle restanten uit de naoorlogse periode werden verwijderd. Zo zijn de parkeerplaatsen opnieuw vormgegeven door grote stukken

asfalt weg te halen en te vervangen door halfverharding. De nieuwe parkeerplaatsen worden omringd door een gemengde beplanting van lijsterbes, krentenboompjes, berken en eiken, zodat ze op een natuurlijke wijze opgaan in het bosrijke karakter van het landgoed. Oude, scheefstaande verlichting en weggezakte bankjes zijn opgeruimd en vervangen door een nieuwe lijn van landgoedmeubilair. De nieuwe bankjes, ontworpen door Sven Lamme, zijn gemaakt van de gekapte bomen op het landgoed.

Ten slotte is in het Ruimtelijk Plan een nieuwe routing voorzien. De hoofdroute, via de Bosweg, leidt de bezoeker nu in een heldere, doorgaande beweging naar het ensemble van Duiker. Op dezelfde wijze als hoe vroeger de tbc-patiënten werden afgezet bij het sanatorium bij het begin van hun behandeling. De doorgaande route is visueel versterkt door de toevoeging van een zandkleurige toplaag op het bestaande asfalt.

Een nieuwe fase

Door de uitvoering van het Ruimtelijk Plan is Landgoed Zonnestraal in een nieuwe fase gekomen. De ingrepen hebben de betekenis en herkenbaarheid van het landgoed in zijn omgeving aanzienlijk vergroot. Nieuwe verbindingen zijn gemaakt in ruimtelijke, recreatieve en ecologische zin. Zonnestraal is in oude luister hersteld. Maar tegelijkertijd is het goed om te bedenken dat een landgoed geen statisch gegeven is. Verandering is het enige onveranderlijke in het landschap en dat geldt ook voor een landgoed en zijn

Nieuwe parkeerplaats voor Dresselhuispaviljoen met fietsparkeren en nieuwe verlichting.

directe omgeving. Alleen door een goede exploitatie en het toelaten van een zekere vorm van dynamiek kan een landgoed vitaal blijven en dat geldt zeker ook voor Zonnestraal.

Het zou goed zijn als die dynamiek aansluit op het oorspronkelijke programma van Landgoed Zonnestraal als *healing machine*. In de tijd van het sanatorium was Zonnestraal ook een nazorgkolonie. Patiënten die weer aan de beterende hand waren, werden klaargestoomd om terug te keren in de maatschappij via allerlei werkzaamheden binnen en buiten de gebouwen. Er werd bij het fysieke herstel gebruikgemaakt van de rust en ruimte en van de kwaliteiten van het omringende landschap. Het zou mooi zijn als in deze tijd van grote veranderingen in de zorg, juist revalidatie en re-integratie weer leidend kunnen worden in de programmering van Landgoed Zonnestraal. Het landschap is er in elk geval klaar voor.

